Avrasya İncelemeleri Dergisi - Journal of Eurasian Studies (AVİD), V/2 (2016), 273-305.

Geliş Tarihi/Received: 17.02.2017 Kabul Tarihi/Accepted: 25.05.2017

CUMHURİYET HALK PARTİSİ KONGRELERİNDE DEVLETÇİLİK TARTIŞMALARI (1931-1947)

Hakan UZUN[*]

Öz

Devletçilik, Kemalizm'in altı ilkesinden biridir. CHP'nin 1931 tarihli kongresinde parti programına girmiştir. Diğer ilkelere kıyasla en geç beliren ve tanımlanması konusunda üzerinde en çok tartışma yaşanan ilke, devletçiliktir. Tanımlamalarda dönemsel koşullar büyük ölçüde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu durum, devletçiliğin pratik değerinin ideolojik değerinden daha fazla olduğunu ve pragmatik bir anlayışla yorumlandığını göstermektedir. Bununla beraber, tanımlar bazen birbirinden farklı da olsa, programların hiç birinde özel girişim kesinlikle reddedilmemiş aksine ekonomide esas olarak görülmüştür. Ayrıca, ekonomide devlete de her zaman önemli bir yer ayrılmış, devlet ekonomide lokomotif olma rolünü hemen her programda korumuştur.

Anahtar Sözcükler: CHP, Devletçilik, Ekonomi, Kalkınma, Kongre, Kurultay

Abstract

Statism Debates in the Congresses of Republican People's Party (1931-1947)

Statism is one of the six principles of Atatürk. It entered the party program in the congress of RPP dated 1931. Statism was the youngest and the most debated principle due to its definition compare to the other principles. The conditions of that period played a key role to define statism. This shows that the practical value of statism was beyond its ideological value and it was interpreted pragmatically. Although there are different definitions of statism, private enterprise is not rejected in any of the party programs, on the contrary, it was seen as the basis of economy. Besides, an important place was always reserved for the state in the economy and the state, approximately in all programs, served as the locomotive for economy.

Keywords: CHP, Congress, Convention, Development, Economy, Statism

[*] Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, hakanuzun@ankara.edu.tr

Giriş

Kemalizm'in[1] altı ilkesinden biri olan Devletçilik ilkesinin benimsenmesinde Türkiye'nin içinde bulunduğu iç ve dış koşullar belirleyici bir rol oynamıştır. 1923-1932 yılları arasında uygulanan ekonomik politikada devlet çok fazla rol almamış ve özel sektör daha ön planda olmuştur.[2] Devletin ekonomideki rolü bazı alt yapı kurumlarının kurulması, millileştirme siyaseti gereğince yabancı sermaye elinde bulunan elektrik santrali, telefon, tramvay ve rejiler gibi işletme ve tekellerin satın alınması, demiryolu yapımı gibi bir takım faaliyetlerle sınırlı kalmıştır.[3] Bununla beraber devlet, liberal ve özel girişimi özendirici bir görüşün hakim olduğu Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararların da yönlendirmesiyle, ekonominin diğer alanlarında yapılması gereken yatırımları özel sektörden beklemiştir.[4] Ancak, istenilen seviyede ekonomik bir kalkınma gerçekleştirilememiştir.[5] 1929 yılı Türkiye'de izlenen ekonomi politikası açısından bir kırılma olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında ise iki önemli gelişme başat rol oynamıştır. Bunların ilki, ABD'de başlayan ve hemen hemen dünyadaki tüm ülkeleri sarsan, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın Türkiye'yi de olumsuz bir şekilde

[1] "Kemalizm" deyimi hem yurt içinde hem de yurt dışında Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'nin liderliğine yükselmesiyle birlikte kullanılmaya başlanmıştır. İdeolojik anlam yüklü olarak ise bilindiği kadarıyla ilk kez, "*Muhit*" dergisinde, 1930 Eylül'ünden itibaren demokratik rejim lehinde yazılar yazan, Ahmet Cevat Emre tarafından kullanılmıştır. İlk kez "*Kemalizm*" adının geçtiği bu dergi, demokrasi ve Kemalizm ilişkisi üzerinde durulan bir fikir dergisi olmuştur. 2 Aralık 1930'da İnkılap gazetesinin sahibi ve başyazarı Ali Naci Karacan da, "*Rusya'da nasıl bir komünizm, İtalya'da nasıl bir faşizm varsa, bizde de bir Kemalizm olmalıdır*" yorumunda bulunmuştur. Bu deyim daha sonraları yaygınlaşmış ve bu isimle Şeref Aykut, Tekinalp, M. Saffet Engin gibi kişiler tarafından kitap yazılmış, "*bir devrim ideolojisi*" olarak ders kitaplarına dahi girmiştir. Temuçin Faik Ertan, "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", **Kebikeç**, Yıl: 2, s. 5, 1997, s. 25; Nedim Yalansız, "1930'lar Türkiye'sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. III/8, s. İzmir 1999, s. 34; Hakan Uzun, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c.IX/20-21, 2010/Bahar-Güz, s. 244-255.

[2] Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 3.baskı, Kaynak Yay., İstanbul 1996, s. 195; Temuçin Faik Ertan, "Atatürk Döneminde Demokrasi Üzerine Bir Polemik (Şevket Süreyya Aydemir-İsmail Hakkı Baltacıoğlu)", **Kebikeç**, s. 18, sayfa:75-94'ten ayrı basım, 2004, s. 75.

[3] Cahit Talas, **Ekonomik Sistemler**, 5. Baskı, İmge Yay., Ankara 1999, s. 495.

[4] Temuçin Faik Ertan, **Atatürk Döneminde Devletçilik Liberalizm Tartışmaları**, Phoenix Yay., Ankara 2010, s.12.

[5] Feridun Ergin, **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., b.y.y. 1977, s.14.

etkilemesi diğeri ise 1929'da Lozan Antlaşması'nın gümrük politikaları ile ilgili hükümlerinin yürürlüğe girmesinin ortaya çıkardığı sorunlardır.[6]

Öte yandan, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve yukarıda dile getirilen diğer sorunlar sadece ekonomik alandaki gelişmeleri etkilemekle kalmamış, siyasi ve toplumsal alanda da birtakım gelişmelere yol açmıştır. Siyasal alanda Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, toplumsal alanda Menemen Olayı'nın yaşanması, ekonomik alanda ise devletçiliğe geçiş bu sorunların ortaya çıkardığı gelişmelerin birer sonucu olarak görülebilir. Dahası, söz konusu gelişmelerin neden olduğu olaylar göz önüne alınarak, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP)[7] ekonomik sorunları çözme ve inkılâbın halka benimsetilmesi konusunda yeterince başarılı olamadığının belirginleştiği ileri sürülebilir.[8]

Çok partili siyasi hayata geçiş için bir deneme olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurulmasının bir diğer gerekçesi de, ekonomi alanında çekilen sıkıntılara çözüm aramak olmuştur. Nitekim SCF'nin programında yer alan hükümlerin çoğunun ekonomiyle ilgili olması da bu durumu göstermektedir.[9] 1930 yılında CHP'nin karşısında muhalefet partisi olarak faaliyete geçen SCF, liberal politikayı benimsemiştir.[10] Böylece, yeni bir partinin varlığı ve ekonomide devlet müdahalesine karşı olması, iktidar partisini savunmaya itmiş ve siyasal yelpazedeki yerini açıklamak zorunda bırakmıştır. Bir başka

---

[6] Ayşe Trak, "Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. IV, İletişim Yay., İstanbul b.t.y., s.1085.

[7] Metinde bütünlüğü sağlamak amacıyla, partinin zaman içinde yaşadığı isim değişikliklerine bakılmaksızın Cumhuriyet Halk Partisi adı tercih edilmiştir. Ayrıca yine bütünlüğü sağlamak için, soyadı konusu göz ardı edilerek Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa, Atatürk ve İnönü olarak tabir edilmiştir.

[8] Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat**, İş Bankası Yay., Ankara 1981, s.101–102; Ergin, **a.g.e.**, s.14; Emre Kongar, **Atatürk Üzerine**, Hil Yay., İstanbul 1983, s.101; Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yay., Ankara 1975, s.103; Ercüment Kuran, **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Kültür Bak. Yay., Ankara 1981, s.42; Ertan, **Atatürk Döneminde Devletçilik…**, s.121.

[9] SCF'nin programındaki ekonomik hedefler ve politikalar özetle şöyledir: "*1. Vergiler vatandaşın girişim hevesini kırmayacak ve ödeme gücünü aşmayacak düzeye indirilecek 2. Devlet gelirleri verimli alanlarda kullanılacak büyük alt yapı yatırımlarının bir kısmı ertelenecek 3. Para politikası açıklığa kavuşturulacak ve yabancı sermaye girişimi özendirilecek 4. Vatandaşın iktisadi, mali ve sosyal girişimlerine engel olan her türlü kamu müdahalelerine son verilecek. Özel girişime destek olunacak 5. Köylünün ve çiftçinin düşük faizle ve kolayca kredi alabilmesini sağlamak için Ziraat Bankası yeniden düzenlenecektir.*" Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, 5. Baskı, İmaj Yay., Ankara 1999, s.57.

[10] Ergin, **a.g.e.**, s.15; Karal, **Atatürk...**, s.89.

deyişle, ekonomi alanında izlenecek politikada devletin ve özel kesimin yerinin ne olacağına yönelik CHP içinde yıllardır "*örtük*" bir biçimde yapılan tartışmalar artık "*açıkça*" tartışılmaya başlanmıştır.[11] Bu hızlandırıcı etkiyle, 30 Ağustos 1930 tarihinde Başbakan İsmet İnönü demiryolunun Sivas'a ulaşması sırasında yaptığı konuşmada, ilk defa "*mutedil devletçilik*" deyimini kullanmış ve partisinin konumunu ortaya koymuştur.[12]

İnönü konuşmasında, devletin ilk kurulduğu sıralarda yaşanan olumsuz koşullara değinerek ulaşım alanında izlenen demiryolu politikasının önemini vurgulamış; ayrıca liberal politikaları savunan ve CHP'nin demiryolu politikasını eleştiren SCF'ye karşı, devletçiliği benimsemelerinin nedenlerine ve devletçiliğin sınırlarına işaret ederek şunları söylemiştir:

> "*... Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fıtrî temayülüdür. Memleketin ihtiyaçları için herkes ve her yer hazineden çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, iş bulamayan adam hükümeti muhâtap tutar. Mutedil devletçi olarak halkın temayülâtına ve metâlibine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevketmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?...*"[13]

Büyük beklentilerle ve birden çok amaca hizmet edeceği düşünülerek kurulan SCF deneyimi sırasında yaşanan olumsuzlukların ve ardından yaşanan Menemen Olayı'nın da bu süreçte etkili olduğu söylenebilir. Bu iki olay, yönetimde bulunanların rejimin tehlikede olduğuna yönelik endişelerini artırmıştır.[14] Bu sırada, Atatürk üç aylık bir yurt

---

[11] Mete Tunçay, "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Düşünce Serüveni", **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1999, s.6.
[12] Ülken, **a.g.e.**, s.104; Berkes, **a.g.e.**, s.103.
[13] **Hakimiyeti Milliye**, 31 Ağustos 1930.
[14] Mustafa Kemal Paşa'nın isteğiyle, Meclis'te bir muhalefet oluşturmak, toplumdaki huzursuzlukları gidermek, hükümetin ve CHP'nin kendine "*çekidüzen*" vermesini sağlamak ve "*demokratik*" bir toplum oluşturmak amacıyla Fethi Bey (Okyar) tarafından 12 Ağustos 1930'da SCF kurulmuştur. SCF halktan çok büyük bir ilgi görmüş, farklı siyasal görüş ve gruplar tarafından desteklenmiştir. Hattâ Ekim 1930'da yapılan belediye seçimlerinde beklenen daha başarılı olmuş ve 502 seçim bölgesinden 31'inde seçimleri kazanmıştır. Ancak bu partinin kurulmasından sonra ülkede yaşanan siyasal gerilimler, halkın mevcut idareden kurtulmak için kurbanlar vermeyi göze aldığını ifade ederek polisle çatışması ve SCF'nin kapatılmasından kısa bir süre sonra yaşanan

gezisine çıkmış ve gezi sonunda gördüklerinin etkisiyle siyasal ve ekonomik bazı yeni düzenlemelerin yapılması gündeme gelmiştir.[15] Özellikle de inkılâbın halka benimsetilmesi için kültürel alanda tedbirler alınmasına ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasına öncelik verilmiştir.[16]

Atatürk, söz konusu yurt içi gezilerini 17 Kasım 1930 - 6 Ocak 1931 tarihleri ile 26 Ocak 1931 - 2 Mart 1931 tarihleri arasında gerçekleştirmiştir. 17 Kasım'daki ilk gezisinde Kayseri, Sivas, Tokat, Turhal, Amasya, Çarşamba, Samsun, Trabzon, İstanbul, Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne'yi ziyaret etmiştir.[17] 26 Ocak 1931'de başlayan ikinci inceleme gezisinde ise İzmir, Balıkesir, Aydın, Denizli, İçel, Mersin, Adana, Malatya ve Konya'yı ziyaret etmiştir.[18] Bu gezileri sırasında, eğitim, sağlık, maliye, ekonomi, adliye, bayındırlık gibi birçok alanla ilgili olarak, hem kendi gözlemlerine hem de vatandaşlarla yaptığı sohbetlerden elde ettiği verilere dayanarak, ülkenin içinde bulunduğu sorunlar ve bunların çözümüne yönelik önerilerinin bulunduğu raporlar hazırlamıştır. Gezi sırasındaki notlar, TBMM tutanak yazıcıları tarafından tutulmuş, gezi sonunda Atatürk'ün gözetimi altında temize çekilerek Başbakan'a ve diğer ilgililere ulaştırılmıştır.[19] Ancak burada belirtilmesi gerekir ki, bu inceleme gezileri için belirlenen tarihler ve seçilen iller, Atatürk'ün bilinçli bir tercihinin sonucudur. Dikkatlice incelendiğinde, ilk gezisine başladığı gün, 17 Kasım 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapandığı, ancak 23 Aralık 1930'da meydana gelen Menemen Olayı nedeniyle bu gezisinin yarım kaldığı ve 26 Ocak 1931'de yeniden başladığı görülebilir. Ayrıca gezilerin yapıldığı iller incelendiğinde de, aralarında 1930 Belediye Seçimleri'nde SCF'nin başarılı olduğu Bursa, İzmir, Çanakkale, Aydın, Tekirdağ, Samsun, Kırklareli,

---

Menemen Olayı, halktaki hoşnutsuzluğun ve CHF'nin yönetimdeki başarısızlığının ortaya çıkmasını sağladığı gibi, Cumhuriyet rejiminin de tehlikede olduğuna yönelik ciddî endişeler yaratmıştır. Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2007, s.223–224.

[15] Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994, s.9-15; Hakkı Uyar, "Atatürk Dönemi İç Politikası 1920-1938", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yay., Ankara 2006, s.58; Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yay., b.y.y., 1983, s.18-19, 29; Cezmi Eraslan, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kum Saati Yay., İstanbul 2003, s.133.

[16] Akşin, **a.g.e.**, s.223–224; Uyar, a.g.m., s.62; Yetkin, **a.g.e.**, s.19.

[17] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c. XXIV, Kaynak Yay., İstanbul 2008, s.315.

[18] **Atatürk Seyahat Notları (1930-1931)**, Yayına Haz.: Gürbüz Tüfekçi, Kaynak Yay., İstanbul 1998, s.67; **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c. XXV, Kaynak Yay., İstanbul 2009, s.21.

[19] **Atatürk'ün Bütün…**, c. XXIV, s.315.

Amasya, İstanbul ve İçel gibi illerin olduğu dikkat çekmektedir.[20] Dolayısıyla yapılan bu geziyle, SCF'nin siyasi faaliyetleri sırasında yaşanan toplumsal gerilimlerin ve CHP'nin seçimlerde uğradığı başarısızlığın nedenleri araştırılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, bu gezilerin sonunda elde edilen veriler de, Türkiye'de izlenecek siyasi, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesinde etkili olmuştur. Nitekim Atatürk de söz konusu gezisi sırasında, 27 Ocak 1931'de, CHP'nin İzmir kongresinde yaptığı konuşmasında partinin devletçi olduğunu söylemiştir. Atatürk'ün, İsmet İnönü'nün yukarıda verilen konuşmasında vurguladıklarına benzer sözleri şu şekildedir:

> "*... Fırkamızın takip ettiği program, bir istikametten tamamiyle demokratik, halkçı bir program olmakla beraber iktisadi nokta-i nazardan devletçidir. Bu itibarla fırkamıza müstenit olan hükûmet-i cumhuriyenin her nokta-i nazardan vatandaşın hayatiyle, istikbaliyle ve refahiyle alâkadar olması tabiidir. Halkımız tab'an devletçidir ki, her türlü ihtiyacı devletten talepetmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimiz tabayii ile fırkamızın programında tamamiyle bir mutabakat vardır. Bu istikametten yürüyeceğiz. Ve muvaffak olacağımızda şüphe yoktur...*"[21]

İnönü ve Atatürk'ün konuşmalarında dile getirdikleri devletçiliğin parti programına girmesi ise CHP'nin 1931 tarihli kongresinde gerçekleşmiştir. Diğer yandan, devletin ekonomide daha etkin bir duruma gelmesi ve ekonomi yönetimine devletin müdahalesinin artmasına yönelik uygulamalar, Türkiye'nin yanı sıra 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan etkilenen pek çok gelişmiş ülke tarafından da tercih edilmiştir.[22] Birçok ülkede ekonominin kuralları, Keynesci modele göre yeniden düzenlenmiş, devlet

---

[20] "1930 Belediye Seçimlerinin sonucunda, Serbest Cumhuriyet Fırkası, toplam 502 seçim bölgesinden 31'ini kazanmayı başarmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kazandığı bölgeler; Armutlu (Bursa), Bademiye (İzmir), Biga (Çanakkale), Bozdoğan (Aydın), Bozdoğan (İzmir), Buca (İzmir), Burgaz (İstanbul), Çine (Aydın), Dikili (İzmir), Germencik (Aydın), Gördes (Aydın), Karapınar (Aydın), Keşan (Tekirdağ), Kınık (İzmir), Kuşadası (İzmir), Ladik (Samsun), Maltepe (İstanbul), Menemen (İzmir), Merzifon (Amasya), Pınarhisar (Kırklareli), Samsun, Silifke (İçel), Söke (Aydın), Şereflihisar (İzmir), Şirince (İzmir), Umurlu (Aydın), Urla (İzmir), Üsküp (Kırklareli), Vize (Kırklareli) ve Yenipazar (Aydın)'dır." Çetin Yetkin, **S.C.F Olayı**, 4. Baskı, Otopsi Yay., İstanbul 2004, s.267-268.

[21] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. I-III, c. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s.295.

[22] Ertan, **Atatürk Döneminde Devletçilik…**, s.13.

ekonomide düzenleyici ve belirleyici bir konuma yükseltilip çok daha aktif bir duruma getirilmiştir.[23] Türkiye'de ise bu yöntem, ekonomiyi çok uzun bir süre etkilemiştir.[24]

1930'lu yıllarda devrimin ideolojisinin oluşturulmasına yönelik yapılan bazı çabalar, basın-yayın faaliyetlerinde de bir artışa neden olmuş ve ülkede entelektüel düzeyde bir tartışma ortamı doğmuştur. Dönemin aydınları arasında Kadro, Fikir Hareketleri, Kooperatif, Yeni Adam, Ülkü gibi çeşitli dergi ve gazeteler aracılığıyla sürdürülen bu tartışmaların en temel konusu ise "*devletçilik-liberalizm*" arasında yaşanmış, devletçiliğin ve planlamanın sınırları ile ilgili olarak farklı düşünceler ileri sürülmüştür.[25] Ülkenin kalkınma sorununun çözümünü devletçilik ve liberalizm kavramları temelinde ele alan aydınların tartışmaları iktidarı hedef almadan, adeta birbirleri ile yarışırcasına yapılmış, devrimle uyumlu çok sayıda çözüm önerisi sunulmuştur.[26] Türk devriminin ideolojisini oluşturmak amacıyla çıkarılan Kadro Dergisi devletçiliği benimsemiştir. Ama Kadrocular, devletçiliği sadece ekonomi ile sınırlamamış, toplumsal düzeni de kapsayan bir şekilde ele almışlardır. Böylelikle devletçiliği, kapitalizm ve sosyalizm dışında bir üçüncü seçenek olarak sunmuşlardır.[27] Bu arada Ahmet Hamdi Başar, uzlaşmalı *"iktisadi devletçilik*" anlayışını savunurken, Ahmet Ağaoğlu ise liberal bir tutum sergilemiştir.[28]

Devletçilik üzerine yapılan tartışmalar sadece entelektüel düzeyle sınırlı kalmamış, siyasal alana da yansımıştır. Kimi zaman rekabete hattâ çatışmalara yol açan bu konu, Atatürk ve İnönü arasında da sorunlar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Celal Bayar'ın, 1932'de İnönü Hükümeti'nde Mustafa Şerif Özkan'ın yerine İktisat Vekilliği'ne getirilmesinin ve 1937'de de İnönü'nün yerine Başbakan olarak atanmasının nedenlerinden biri, Atatürk ile İnönü arasında yaşanan, devletçiliğin yorum ve uygulamasına yönelik görüş farklılığı olmuştur.[29]

---

[23] Esra Ergüzeloğlu Kilim, "Ülkü'de Devletçilik ve Planlama", **Memleket Siyasal Yönetim**, c. II/5, 2007, s.175.
[24] Pamuk, **a.g.e.**, s.189, 191.
[25] Ertan, **Atatürk Döneminde Devletçilik…**, s.14, 121; Kilim, a.g.m., s.176.
[26] Ertan, **Atatürk Döneminde Devletçilik…,** s.121; Trak, a.g.m., s.1085.
[27] Ertan, "Atatürk Döneminde Demokrasi…, s.80-82.
[28] Sevda Mutlu, "1930'lar Türkiye'sinde Devletçilik Tartışmaları", **C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, c. VIII/1, 2007, s.47.
[29] Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, c. I, İletişim Yay., İstanbul 1996, s.29-47.

CHP içinde de sürekliliğini koruyan Devletçilik tartışmaları, partinin kongrelerinde de, partililere bu konuda önemli bir zemin oluşturmuştur. Bu çalışmada da, Kemalizm'in altı ilkesinden biri olan Devletçilik İlkesi, CHP kongrelerindeki tartışmalar ve parti programlarında yer alan tanımlamaları üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Makalede, CHP'nin kongre tutanakları ile partinin nizamname ve programları çalışmanın asıl kaynağını oluşturmuş, ayrıca basından da yararlanılmıştır. Ancak, basında Devletçilik üzerine haberlerin yoğunlaştığı kongre CHP'nin 1947 Kongresi olmuş, diğer kongrelerde basında Devletçilik ile ilgili hemen hemen hiç haber yer almamıştır.

CHP, ülkenin tek parti ile yönetildiği 1923 ile 1946 yılları arasında, Sivas Kongresi (1919)[30] ile birlikte 1927, 1931, 1935, 1938 (olağanüstü), 1939 ve 1943 yıllarında toplam olarak yedi kongre düzenlemiştir. Bunların biri olağanüstü olup, dördü Atatürk döneminde, üçü ise İsmet İnönü döneminde yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1946'da çok partili siyasal yaşama geçilip, iktidarın Demokrat Parti (DP)'ye devredildiği 1950 yılına kadar ise CHP'de 1946 (İkinci Olağanüstü) ve 1947 yıllarında olmak üzere toplam iki kongre düzenlenmiştir.[31] Bununla beraber, Devletçilik ilkesinin 1927, 1938 ve 1946 kongrelerinde gündeme gelmemesi, 1939 Kongresi'nde ise Devletçilik de dahil olmak üzere hiçbir ilkenin tanımının değişmemesi[32] nedeniyle inceleme, CHP'nin sadece 1931, 1935, 1943 ve 1947 kongreleri esas alınarak yapılmıştır. Ayrıca, devletçilik sadece ekonomideki yeri açısından değerlendirilmeye çalışılmış, sosyal ve siyasi boyutu inceleme dışı bırakılmıştır.

CHP'nin Kongrelerinde Kemalizm'in Devletçilik İlkesi

CHP'nin 1931 Kongresi

CHP'nin 1931 tarihli Üçüncü Büyük Kongresi, SCF deneyiminin ortaya çıkardığı olumsuzluklar, Menemen Olayı, Atatürk'ün üç aylık yurt gezisi sonrasında hazırladığı raporlar ve yenilenen milletvekili seçimlerinin ardından yapılmıştır.

[30] Mustafa Kemal Paşa, 15–23 Ekim 1927 tarihleri arasında düzenlediği CHP Kongresi'nin açılışında, Sivas Kongresi'nin CHP'nin Birinci Kongresi olduğunu ileri sürmüştür. Uzun, "Tek Parti Döneminde Yapılan…, s. 240-241.

[31] Uzun, "Tek Parti Döneminde Yapılan…, s. 234, 264.

[32] **C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 939–3 Haziran 939**, Ulus Basımevi, Ankara 1939.

Kongre, 10.05.1931 Pazar günü saat 14.35'te Atatürk'ün konuşmasıyla açılmıştır. Konuşmasında, doğrudan ya da dolaylı hiç bir şekilde devletçiliğe değinmeyen Atatürk, ekonomik sorunlara ilişkin de herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.[33] Bununla beraber, 1927 Kongresi'nde olduğu gibi, özellikle CHP'nin ilk kongresinin Sivas'ta yapıldığına vurgu yaparak "*…Bugünkü kongremizin işlerine başlarken, Sivas Umumî Kongresini yadetmekten maksadım, onun fırkamızca inkılâbımızın tarihî bir hatırası olarak, mahfuz tutulmasında fayda gördüğümdendir…*"[34] demiştir. Konuşmasının devamında da, CHP'nin Sivas Kongresi'nin yapıldığı en olumsuz koşullarda bile, başarılı sonuçlara ulaştığına dikkati çekerek partinin önüne çıkarılan tüm engellere karşın, her zaman hedeflerine ulaşmak konusunda başarılı olduğunu belirtmiş ve bu düşüncelerinden hareketle, CHP'nin bundan sonra da her türlü sorunu çözebileceğine yönelik inancını devam ettirmesi gerektiğini söylemiştir. Öte yandan, bunun en önemli koşulunun ise milletin muhabbet ve güveninin kaybedilmemesine bağlı olduğunu vurgulayarak[35] aslında milletin yapılan en son seçimlerde verdiği oylarla da CHP'ye yine itimat gösterdiğini ifade etmiştir.[36]

Atatürk'ün konuşmasını bitirmesinden sonra, kürsüye gelen Başvekil İsmet İnönü ise geçen dört yıllık iktidarları zamanında hükümet olarak yaptıkları icraatları anlatan uzun bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında iç ve dış politika, eğitim, savunma, sosyal ve sağlık alanlarında hükümetinin yaptığı faaliyetleri değerlendiren İnönü, ekonomi alanında yapılanlara da değinmiş,[37] Türkiye'nin hem tarım hem de sanayi alanında üretici bir ülke durumuna gelebilmesi ve kendi kendine yeter bir ülke olabilmesi için büyük bir çaba harcandığına dikkati çekmiştir. Ulusal bir ekonomi oluşturmanın çabası içinde olduklarını da belirten İsmet İnönü, yerli malı kullanılmasına ve tasarrufun önemine de değinerek bu konuda şunları söylemiştir: "*Millî tasarrufu her ailede ve her fertte yalnız kendilerine ait bir menfaat değil, ayni zamanda vatanın refahını temin edecek en esaslı vasıta olarak mütemadiyen anlatmağa çalışıyoruz.*"[38]

---

[33] **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s.1.
[34] **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, s.1.
[35] **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, s.1.
[36] **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, s.2.
[37] **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, s.2-9.
[38] **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, s.9.

Üçüncü Büyük Kongre her şeyden önce, Kemalizm'in altı ilkesinin somutlaştırılıp, tanımlandığı bir kongre olması itibariyle dikkati çeker. Aslında Atatürk, 20.04.1931'de, 1931 yılı milletvekili seçimleri dolayısıyla, millete yayımladığı beyannamede; "*...Bizim bugün yeniden millete hatırlatmayı faydalı gördüğümüz esas noktalar şunlardır: "1- Cumhuriyet Halk Fırkasının Cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı vasıfları onun değişmeyen bariz mahiyetidir*"[39] diyerek altı ilkenin tümünü bir arada saymıştır. Ancak biraz önce de belirtildiği gibi, bunların sistematik bir şekle konulması ilk kez bu kongrede gerçekleştirilmiştir. Atatürk'ün seçim bildirgesinde, İnönü'nün ise kongre açılışı sırasında yaptığı konuşmada dile getirdiği ilkeler, altı ok olarak simgeleştirilmiştir.[40] Söz konusu ilkeler parti programında, partinin ana vasıflarının gösterildiği, ikinci kısmın, birinci maddesinde, "*Cumhuriyet Halk Fırkasının ana vasıfları 1- Cumhuriyet Halk Fırkası, A- Cümhuriyetçı, B- Milliyetçi, C- Halkçı, Ç- Devletçi, D- Lâyik E- İnkılâpçıdır*" şeklinde ifade edilmiş ve sonrada her birinin açıklaması yapılmıştır.[41]

Bu önemli gelişmenin yanı sıra kongrede eğitim, sağlık, iç ve dış politika, maliye, imar gibi birçok konu hakkında görüşmeler yapılmış, hattâ partinin tüzük ve programında da bazı değişikliklere gidilmiştir. Ayrıca, ülkenin ekonomik gelişmesinin sağlanması da kongrede tartışılan önemli konular arasında yer almıştır. Ekonomi ile ilgili olarak kongre üyelerinin en çok üzerinde durduğu konular ise Ziraat Bankası'nın faaliyet sahasının belirlenmesi ve ulusal sermayenin artırılması için alınması gereken önlemler olmuştur. Ülkede çalışmanın ve tasarrufun artırılmasının, ulusal sermeyenin çoğalmasına da katkı sağlayacağını belirten konuşmacılar, bunların birey ve aile yaşamında ve devlet idaresinde kökleştirilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu arada o güne kadar halkın tasarruf konusunda aydınlatılarak, yönlendirilmesi için yapılan faaliyetlere de değinilmiş ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin yaptığı çalışmalardan örnekler verilmiştir.[42] Dönemin CHP Kâtib-i Umumisi Recep Bey (Peker) bu konuda şunları söylemiştir:

---

[39] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (ATTB)**, ATAM Yay., Ankara 1991, s.606.
[40] İsmet Paşa konuşması sırasında konuyla ilgili olarak şöyle demiştir: "*... Cümhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçı fırkamız geçen devrede müspet eserli ve muvaffakiyetli olarak çalışmıştır...*" **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, s.10.
[41] **C.H.F. Nizamnamesi ve Programı**, TBMM Matbaası, Ankara 1931, s.30-31.
[42] **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, s.31-36.

"*...millî sermayenin tabiî membaı millî muhitin iktisadî hayatta vücude getireceği tasarruflar olmak lâzım gelir... İktisat ve Tasarruf Cemiyetimizin her tarafa astığı faydalı ve küçük levhalardaki yazıyı hatırlatırım: onların birinde beş milyon vatandaşın günde beşer kuruş biriktirirse bir senede 90 milyon lira toplanacağı yazılıdır. Bu milli sermaye toplamanın yolunu ve ehemmiyetini gösterir bir fikirdir, bir mefhumdur...*"[43]

Dikkatlice incelendiğinde, kongrede gerek İnönü'nün gerekse diğer konuşmacıların ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için önerdikleri çözümler, aslında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin amaçlarının bir kez daha dile getirilmesi olmuştur.[44]

Kongrede ekonomik gelişmenin sağlanması konusunda alınan en önemli karar ise Devletçilik ilkesinin kabulü olmuştur. CHP'nin ana vasıflarının belirlenmesi için yapılan oylama sırasında,

"*Ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde –bilhassa iktisadî sahada- Devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır*"

şeklinde tarif edilen devletçilik ilkesi, CHP'nin programında da bu şekilde yer almıştır.[45]

Kongrede, devletçilik ilkesinin kabulü sırasında tartışmalar da yaşanmıştır. Sanayi ve Maadin Bankası'na ilişkin görüşmelere geçilmesinden sonra, İstanbul delegesi Hasan

[43] **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, s.33-34.

[44] 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın yarattığı olumsuz etkileri giderebilmek amacıyla 18 Aralık 1929'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyete tüm milletvekilleri üyedir ve genel sekreteri İzmir Milletvekili Rahmi Köken'dir. Vedat Nedim Tör'ün müşavir müdür olarak görev aldığı cemiyetin kurucu üyeleri arasında Hasan Saka, Celal Bayar, Yusuf Kemal Tengirşek, Fuat Umay gibi kişiler vardı. Meclis Başkanı Kazım Özalp'in başkanı olduğu cemiyetin hedef kitlesi kadınlar, amacı da "*halkın tüketim kalıplarını değiştirmek*"tir. Cemiyet, hükümetin belirlediği ekonomi politikasının da bir yansıması olarak, çeşitli propaganda araçları ile halkı israf etmemeye, tutumlu olmaya ve yerli malı kullanmaya teşvik etmeye çalışmıştır. Bir başka deyişle cemiyet, milli iktisat politikasının temel ilkeleri olan tasarruf yapmayı ve yerli malı kullanmayı halk içinde bir yaşam biçimi haline getirmek amacıyla, ülke genelinde çaba göstermiştir. Tokgöz, **a.g.e.**, s.51; G. Gürkan Öztan, "1930'ların Türkiye'sinde Milli İktisat Düşüncesi Ve Kadın Algısı", **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, c. III/12, 2005, s. 8; Alev Gözcü, **1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye**, Libra Kitapçılık ve Yay., İstanbul 2013, s.383, 378; Öztan, a.g.m., s.9.

[45] **C.H.F. Nizamnamesi ve Programı 1931**, s. 28-31.

Vasıf Bey bir devlet bankası olan Sanayi ve Maadin Bankası'nın faaliyetleri üzerine konuşurken devletçiliğin sınırlarını da sorguladığı konuşmasında şunları söylemiştir:

> "*...Sanayi ve Maadin Bankası, fabrikaları vasıtasıyla esnafa rakip kaldıkça erbabı sanayi bundan büyük zarar görmekte devam edecektir. Evet bazı sanayi teşebbüsleri vardır ki bunlar büyük sermayelere mütevakkıftır. Bu gibi büyük işlere Sanayi ve Maadin Bankası'nın teşebbüs etmesi doğru olabilir. Fakat en küçük teşebbüslere kadar Sanayi ve Maadin Bankası'nın girişmesi muvafık değildir...*"[46]

Bu konuşmaya cevap veren İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey de devletçiliğin sınırlarını şöyle çizmiştir:

> "*...Devletçi olmak demek kendisi bizzat ticaret hayatına, istihsal hayatına girerek kazanmak gayesini takip etmek demek değildir. Devletçilik tanzim eder, murakabe eder, himaye eder, teftiş eder. İcabında amme hizmeti şeklinde bizzat idare eder. Murakabe etmek, teftiş etmek, himaye etmek, tanzim etmek teşebbüsü şahsi esasile devletçilik esasında teşebbüsü şahsiyi esas olarak kabul ederek bizzat idare ettiği hususi müesseseler üzerinde ancak amme hizmeti şeklinde yani bir temettü kastetmeksizin müşterek menfaatleri istihsal etmek ve o menfaatleri o hususi teşebbüse bıraktığımız takdirde vatandaşların bir kısmı diğerinin nef'ine çalışmakla müntehi olabilir....Vasıf Beyefendinin gerek Sanayi ve Maadin Bankası hakkında izhar ettikleri endişe, gerek o formülün bilfiil iktisadî hayatı alâkadar etmesi, hiçbir suretle hususi teşebbüs ile devletin rekabet haline geçmesi herhangi bir prensip ifade etmemektedir*"[47]

Devletçilik ilkesi açısından, CHP'nin 1931 tarihli kongresinin farklı bir yeri vardır. O zamana kadar yöneticiler tarafından çok defa dile getirilen devletçilik, bu kongrede Kemalizm'in altı ilkesinden biri olarak ilk kez parti programına girmiş ve tanımlanmıştır. Ancak tanımlama son derece kısadır. Hattâ diğerleriyle kıyaslandığında, devletçiliğin en kısa tanımlaması bu kongrede yapılmıştır. Programda, devletin ekonomideki yeri özel teşebbüse rakip olmayacak bir şekilde belirlenirken devletin ekonomideki işlevinin ne olacağı konusu ise "*...milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin*

[46] **C.H.P. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, s. 74.
[47] **C.H.P. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931**, s. 75.

icap ettirdiği işlerde –bilhassa iktisadî sahada- Devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır…"[48] denilerek açık bırakılmış ve tam bir sınır çizilmemiştir.

CHP'nin 1935 Kongresi

CHP'nin 1935 tarihli Dördüncü Büyük Kongresi, Sovyet danışmanların da katkılarıyla hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın 17 Nisan 1934'te yürürlüğe girmesinden[49] yaklaşık bir ay sonra, 9-16 Mayıs tarihleri arasında toplanmıştır. Bu nedenle de henüz daha bu plana bağlı olarak yatırımlara başlanmadığı, ancak kuvvetle muhtemeldir ki, plana yönelik olarak umutların beslendiği bir sırada toplanmıştır.

CHP'nin 1935'teki kongresini diğer kongrelerinden farklı kılan en önemli özelliği ise Parti programının Giriş bölümünde önceki programdan farklı olarak partinin güttüğü bütün esaslar "*Kamâlizm prensipleri*" olarak isimlendirilirken[50] altı ok sadece partinin ana vasıfları olarak değil, devletin de esasları olarak ifade edilmiştir.[51] Böylelikle devlet, partinin ideolojisi ile bütünleştirilmiştir.

Atatürk kongreyi açış konuşmasında yine Sivas Kongresi'ne bir gönderme yaparak, CHP'nin bu kongrede doğduğunu belirtmiştir. Daha sonra, ülkede yapılan işlerden ve devrimin Türk devletine ve milletine kazandırdıklarından söz ederek, demiryolu yapımı ve millileştirme siyasetinin önemi üzerinde durmuştur. Konuşmasının devamında geçen dört yıl içinde iç ve dış politika alanında yaşanan gelişmelere de değinen Atatürk, 1931 yılından itibaren özellikle ekonomi alanında önemli bir gelişme sağlandığını vurgulayarak dünya ülkeleriyle kıyaslandığında, Türkiye'nin bu konuda büyük bir başarı elde ettiğini söylemiştir.[52]

---

[48] **C.H.F. Nizamnamesi ve Programı 1931**, s.31.

[49] Tokgöz, **a.g.e.**, s.67; Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, s.188.

[50] Programda şu şekilde yer almıştır: "*Cumhuriyet Halk Partisinin programına temel olan ana fikirler, Türk devriminin başlangıcından bugüne kadar yapılmış olan işlerle yalın olarak, ortaya konmuştur. Bundan başka, bu fikirlerin başlıcaları, 1927 yılında Parti Kurultayı'nca da kabul olunan tüzüğün genel esaslarında ve Genel Başkanlığın, aynı kurultayca onanmış olan bildiriğinde ve 1931 kamutay seçimi dolayısiyle çıkarılan bildirikte saptanmıştır. Yalnız birkaç yıl için değil, geleceği de kapsayan tasarılarımızın ana hatları burada toplu olarak yazılmıştır. Partimizin güttüğü bütün bu esaslar, Kamâlizm prensipleridir."* **C.H.P. Programı**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 1-2.

[51] **a.g.e.**, s. 6.

[52] **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9–16 Mayıs 1935**, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 59-60.

Kongrede, üzerinde en çok tartışılan ilke Devletçilik olmuştur. Tartışmalar sırasında söz alan Eskişehir temsilcisi Emin Sazak, bu ilkenin tarifinin "*mübhem*" olduğuna dikkat çekerek, devletin ekonomideki yerinin daha açık bir şekilde belirtilmesi gerektiğini söylemiştir. Konuşmasında, devletçiliğin önceki tanımının bu konuda bir sorun yaratmadığına da değinen Sazak görüşlerini şöyle dile getirmiştir:

> "*... Bu erbabı teşebbüsü eskisinden daha fazla mübhemiyete götürecek acaba devlet hangisini kendi yapmayı uygun görecek? diye bir tereddüt hasıl olacaktır. Eskisinde bu madde ferdin yapamayacağı işe devlet müdahale eder şeklinde idi. Bu o kadar tereddüdü mucib olmamıştı. Bilhassa Atatürk'ün sözleri ve hükümetin de tatbikatile böyle anlaşılmış olduğu için millet de yapabileceği işleri kendiliğinden yapabiliyordu. Zaten büyük işleri yapmaya ne sermayemiz ne de kuvvet ve kudretimiz müsaittir. Bunu ferdî teşebbüslere bıraksak, adı millî olacaktı, halbuki % 99 yabancı olacaktı. Devletin şimdiye kadar müdahale ettiği işlerin % 95 i fertlere kalsaydı, ferdlerin menfaatine uygun olmaktan çıkacaktı. Fakat yine de devletin yapacağı bu işe ihtiyaç var mı? Devlet bu işi yapmazsa ben yapabilirim diye düşünüyor ve kanaat hâsıl ederse teşebbüs ediyordu. Şimdi burada hiç hudut yoktur. Her sahayı içine almış oluyor. Nerede devletin müdahale edeceği malum değil. Bu, çok sakat ve bütün ferdî teşebbüsleri akim bırakacak şekildedir..."*[53]

Manisa temsilcisi Refik İnce ise programdaki devletçilik tanımının dört senelik tecrübelerin bir sonucu olduğunu söyleyerek takip edilecek yolu çok iyi gösterdiğini belirtmiştir. İnce'nin bu konudaki görüşleri şöyledir:

> "*Dört sene evvelki programda Devletçilik esası üzerinde kayid koyarken mümkün olabildiği kadar mutlak ibareler kullanmıştık. Hattâ bu ibarelerin ifade ettiği manayı anlamak için, İsmet İnönü, Recep Peker, Celal Bayar gibi programı tatbik ve anlatmak mevkiinde bulunan arkadaşların muhtelif zamanlardaki konferanslarına, izahlarına ve makalelerine rasgeldik. Bu madde, bugün dört senenin tecrübesinden hasıl olan ve devlet ve millet için*

[53] **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9–16 Mayıs 1935**, s.15-17.

faydalı görülen esaslı hatları daha tafsilatlı ve sarih şekle koymak itibarile bence faydalıdır. Hakikaten tecrübenin muhassalasıdır…"[54]

Konuşmacılara cevap veren CHP Kâtib-i Umumisi Recep Peker konuşmasına, salonda gülüşmelere de yol açan, alaycı bir üslupla başlamış ve ilk olarak Emin Sazak'a cevap vermiştir. Peker, devletçilik ilkesinin Sazak'ın iddia ettiği gibi müphem olmadığını belirterek, "*Arkadaşımız Emin Sazak söze neden mübhemdir diye başladı, bilmem. Maddenin hiç mübhem olmadığı kendisinin de mükemmelen anlamış ve tenkid etmiş olmasile sabittir*" demiştir.[55]

Recep Peker'in konuşmasının devamındaki sözleri ise 1931 yılından 1935 yılına kadar geçen sürede, Devletçilik anlayışındaki değişimi ve devletçiliğin ekonomik alanda nasıl daha kapsayıcı, müdahaleci ve kontrolcü bir anlayışa büründüğünü göstermesi açısından önemlidir. Peker'in bu konudaki sözleri şu şekildedir:

"*...Biz iki cereyana gitmiyoruz. Birisi her şeyi devlet yapacaktır, kızıl fikirler böyle söylüyor. Ferdin nefes almasına imkân bırakmıyor. Bunu kabul etmiyoruz. İkinci bir şeyin daha aleyhindeyiz. O da şudur: Hususî teşebbüs canının istediğini yapacaktır. Ekonomi teşebbüslerde Devlet ona bağlıdır. Bunu söyleyenlere de kızıl sağ diyebiliriz. Bu, koyu bir liberal fikirdir. Hakikat şudur, Devlet, memlekette en büyük yapıcı kuvvettir. Bu, Cumhuriyet Halk Partisinin ana çizgilerinden biridir. Devlet hangisini yapacak? onların istediklerini hususî teşebbüslere bırakıb da geriye artanını değil, eski ve yeni programın da kaydettiği fıkrada yazılı olduğu gibi, ulusun kısa zamanda refaha varması ve yurdun da kısa zamanda bayındırlaştırılması, hangi işin ne zaman Devlet tarafından yapılmasını istilzam ederse onu o zaman devlet yapacaktır... Devlet denilen ana müessese, istediği zaman herhangi bir işi yapabilir. Amma Devlet bu işi yaptıktan sonra o sahada hususî teşebbüs erbabına iş kalmazsa, hususî teşebbüs başka iş yapsın. Devlet bu yolda kayıt altına giremez. Burada bir nokta daha var: hususî teşebbüsün yapmakta olduğu işi Devlet kontrol etsin mi etmesin mi? Arkadaşlar; kontrolsüz bırakılacak hususî teşebbüs, hiç ulusal menfaatlere uygun olmayan yollara*

[54] **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9–16 Mayıs 1935**, s.60.
[55] **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9–16 Mayıs 1935**, s.61.

sokar, birbirlerine zincirlenmiş kartelleri ile, yurdu özü olan halk tabakasını istismar eder... hususî teşebbüsler devam ederken, Devlet bu işe müdahale edebilir mi? açıkça söyleyeyim, evet devlet bu işi de kendi eline alabilir. Amma bir şey yapamaz. Türkiye'de müsadere yoktur, arkadaşlar. Hiç kimsenin malı, kazancı müsadere edilemez... Her şey kanun ve hukuk yolundan hallolunur. Bu kayidlere rağmen, (devlet, hususî teşebbüslerle başarılamayacakları yapsın, hususî teşebbüsleri almasın) denirse bu, doğru değildir. Bu bizim programımızın gidişine uymayan bir fikirdir. Umumî menfaatler için Devlet her şeyi göze alır…"[56]

Tartışmalardan sonra kabul edilen ve 1935 programında yer alan Devletçilik tanımı da Peker'in konuşması sırasında belirttiği özellikleri taşımaktadır.[57] Devletçilik maddesinin bu tanımı, Bila'nın da işaret ettiği gibi, 1931 programındakine göre, daha geniş ve katı bir özelliğe sahip kılınmıştır. Devletçiliğin tanımına, özel girişimi kontrol edebilme anlamı da verilmiştir.[58] Maddenin anılan kısmı şöyledir:

"*...Devletin ekonomi işleri ile ilgisi filiğ surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol da etmektir. Devletin, filiğ olarak, hangi ekonomik işleri yapacağının belirtilmesi ulusun genel ve yüksek asığlarına bağlıdır*"[59]

Gerçekten bu durum yukarıda da dile getirildiği gibi, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, SCF deneyimi ve Menemen Olayı'nın ülkede yarattığı olumsuz sonuçların da etkisiyle, ekonominin işleyişinde yeni arayışlara gidildiği ve 1930–1939 yılları arasında

[56] **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9–16 Mayıs 1935**, s.59-62.
[57] CHP'nin 1935 Parti Programındaki Devletçilik tanımı şu şekildedir: "*Özel kınav ve çalışma esas olmakla beraber, imkân olduğu kadar az zaman içinde ulusumuzu genliğe ve yurdu bayındırlığa eriştirmek için, genel ve yüksek asığların gerektirdiği işlerde, hele ekonomik alanda, devleti filiğ surette ilgilendirmek başlıca esaslarımızdandır. Devletin ekonomik işleri ile ilgisi filiğ surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere ön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol de etmektir. Devletin, filiğ olarak, hangi ekonomik işleri yapacağının belirtilmesi ulusun genel ve yüksek asığlarına bağlıdır. Bu lüzum üzerine, devletin, filiğ olarak, kendi yapmağa karar verdiği iş, eğer, özel bir girişit elinde bulunuyorsa, onun alınması her defasında özgü bir kanun çıkarmağa bağlıdır. Bu kanunda özel girişitin uğrayacağı zararın, devlet tarafından ödem şekli gösterilecektir. Bu zarar oranlanırken, gelecekteki kazanç ihtimalleri hesaba katılmaz.*" **C.H.P. Programı 1935**, s.9-11.
[58] Hikmet Bila, **CHP 1919–1999**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s.69-70.
[59] **C.H.P. Programı 1935**, s.8–10.

uygulanmış olan, Boratav'ın deyimiyle sanayileşmeyi hedeflemiş "*korumacı-devletçi*",[60] politikaların CHP'nin 1931 ve 1935 kongrelerine yansımasıdır.

Programda yer verilen ve devletçilikle ilişkilendirilebilecek olan önemli kararlardan biri de, ekonomide planlamaya yer verilmiş olmasıdır. Programda, devletin ve özel kesimin yapacağı yatırımların bir ana plana göre olacağı belirtilmiştir.[61] Madde şu şekildedir:

> "*Yurdu endüstrileştirmek için, devletin ve özel girişimcilerin meydana getireceği kurumlar, bir ana programa uygun olacaktır. Devlet plânları, yurdu kısa bir zamanda ihtiyacı olan endüstrilerle cihazlamak gayesine göre yapılacaktır. Endüstrinin memleketin bazı köşelerinde toplanması yerine – kurulmaları ekonomik de olmak şartile- genişlikle yayılmasını göz önünde tutarız.*[62]"

Bunların dışında programda, halkın ev sahibi olabilmesi için Emlâk Bankası'nın güçlendirilmesi,[63] tefecilikle savaşılması,[64] fiyat kontrollerinin yapılması,[65] tröst ve kartelleşmenin engellenmesi,[66] her Türk çiftçisinin yeterli derecede toprak sahibi yapılması ve topraksız çiftçiye toprak dağıtılması için özel kamulaştırma kanunlarının çıkarılmasının hedeflenmesi gibi, sosyal devlet anlayışını yansıtan ve devletin ekonomideki etkinliğinin artırılmasını sağlayacak başka kararlara da yer verilmiştir.[67]

CHP'nin 1943 Kongresi

İnönü döneminde yapılan ve tek partili dönemin en son kongresi olan CHP'nin 1943 Altıncı Büyük Kongresi, çalışmalarını 8 - 15 Haziran 1943 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Bu arada, 1931 tarihli CHP'nin Üçüncü Büyük Kongresi'nde partinin programına girmiş olan Devletçilik, 5 Şubat 1937'de Kemalizm'in diğer ilkeleriyle

[60] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 6. Basım, Gerçek Yay., İstanbul 1998, s.46-62.
[61] **C.H.P. Programı 1935**, s.19-20.
[62] **C.H.P. Programı 1935**, s.19-20.
[63] **C.H.P. Programı 1935**, s.15.
[64] **C.H.P. Programı 1935**, s.16.
[65] **C.H.P. Programı 1935**, s.20.
[66] **C.H.P. Programı 1935**, s.21.
[67] **C.H.P. Programı 1935**, s.29-30.

birlikte Anayasaya da alınmış,[68] ayrıca CHP'nin 1938 olağanüstü ve 1939 olağan kongrelerinde ise devletçilikle ilgili hiçbir yeni düzenleme yapılmamış, 1939 programındaki devletçilik tanımı 1935 programının aynısı olmuştur.[69] Tüm bunların dışında Kongre, İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü ve bu nedenle de ülkede savaş ekonomisinin uygulandığı sıralarda toplanmıştır. Türkiye her ne kadar savaşın dışında kalmış da olsa, İkinci Dünya Savaşı'ndan en az savaşa katılan devletler kadar olumsuz etkilenmiştir. Hükümetin bu yıllardaki en önemli önceliği ise halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak için çalışmak olmuştur. Bu amaçla birçok yasal düzenlemeye gidilerek Milli Korunma Kanunu çıkarılmış, Varlık Vergisi gibi sonradan büyük tartışmalara neden olan uygulamalara müracaat edilmiştir.[70]

Kongre sırasında, 6 ilke yeniden gözden geçirilmiş ve Milliyetçilik, Devletçilik ile Laiklik ilkeleri yeniden tanımlanmıştır. Programda, Devletçilik ilkesinin kısa bir süre içinde Türk milletinin yaşam standardının yükseltilebilmesi ve ülkenin daha bayındır bir duruma getirilebilmesi amacıyla, bir ihtiyacın sonucunda kabul edildiği belirtildikten sonra,[71] özel girişimin desteklenebileceği söylenmiş ve devletçiliğin açık ya da kapalı

---

[68] Suna Kili-A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1985, s.111.

[69] CHP'nin 1939 tarihli programındaki devletçilik tanımı: "*Hususî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icab ettirdiği işlerde bilhassa iktisadî sahada devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır. İktisat işlerinde devletin alâkası fiilen yapıcılık olduğu kadar hususî teşebbüsleri teşvik ve yapılanları tanzim ve murakabe de etmektir. Devletin hangi iktisadî işleri fiilen yapacağının takdiri milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır. Eğer devletin bu icap yolundan fiilen yapmıya karar verdiği iş hususî bir teşebbüs elinde bulunuyorsa bunun alınması her defasında bir kanun yapmıya bağlıdır. Bu kanunda hususî teşebbüsün bu yüzden uğrıyacağı zararın devlet tarafından tazmini şekli gösterilecektir. Zararın takdirinde istikbale ait muhtemel kâr düşünülemez.*" **C. H. P. Programı 1939 Partinin Beşinci Büyük Kurultayının 1 - Haziran 1939 tarihindeki toplantısında kabul edilmiştir**, Ulus Basımevi, Ankara 1939, s.7.

[70] Pamuk, **a.g.e.**, s.199; Volkan Payaslı, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, s.13, Bahar 2011, s.127 vd.

[71] Bu durum programda şöyle dile getirilmiştir: "*Az zaman içinde Türk milletini ileri medeniyet seviyesinde, kudretli ve geçim şartları yükselmiş bir dereceye eriştirmek ve Türk vatanını her bakımdan mamur bir hale getirmek Parti'nin esas vazifelerindendir. Parti bunun için vatanda fertlerin ve hükmî şahısların bütün vasıta ve çalışmalarında ve Devletin bütün kuvvetlerinden aynı zamanda istifade etmeği lüzumlu görür. Partimizin Devletçiliği bu ihtiyaçtan doğmuştur.*" **C.H.P. Programı**, Zerbamat Basımevi, Ankara 1943, s.5.

hiçbir şekilde özel çıkarlar için bir araç haline getirilmeyeceğine dair bir açıklama yapılmıştır. Maddede özel sektörle ilgili olarak yer alan cümleler şöyledir:

> "*Parti, şahısların bugün hiç veya kâfi derecede yapamadığı işleri devlet eli, veya sermayesi ile yapmaya çalışır. Devletin hususî teşebbüsleri teşvik ve bunları tanzim ve murakabe etmesi tabiidir. Devletçiliğimiz açık veya kapalı olarak, hiçbir hususî menfaate vasıta kılınamaz. Devletçiliğimiz, millet menfaatlerinin zaruri kılmadığı hiçbir şekilde hususî menfaatlerle mücadele etmez. Devletin hangi işleri kendisinin yapacağının takdiri yukarıdaki esaslara göre, milletin yüksek menfaatlerinin icabına bağlıdır*".[72]

Yukarıda da belirtildiği gibi, söz konusu yıllarda devletin içinde bulunulan koşulların da gereği olarak savaş ekonomisi yürütülmüştür. Bununla beraber, devletin ekonominin her alanında son derece belirleyici rol üstlendiği, hattâ vatandaşın gündelik yaşamında neyi, ne kadar tüketebileceğini planladığı bir sırada, Devletçiliğin tanımında 1935'ten farklı olarak özel girişim lehine yumuşamaya gidilmesi ise dikkat çekici olup, dönemin koşulları göz önüne alındığında, bu tanımlamanın pek de gerçekçi olmadığı söylenebilir.

CHP'nin 1947 Kongresi

1946 yılı, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni konjonktür Türkiye'yi de etkisi altına almış ve gerek iç gerekse dış dinamiklerin sonucunda çok partili siyasi hayata geçilmiştir. Bu gelişmenin etkileri CHP'nin 1946 ve 1947 kongrelerine de yansımıştır. Hattâ CHP'nin 1946 olağanüstü Kongresi ülke siyasetinin ve CHP'nin söz konusu yeni düzene uyum sağlayabilmesi için yapılmıştır. Öte yandan, 1946 kurultayı özelde CHP'yi ilgilendirmekle birlikte, burada alınan kararlar ülkenin genel siyaseti üzerinde de belirleyici olmuş, kurultayda ağırlıklı olarak demokrasinin gelişmesi için önemli kararlar alınmıştır. Bir başka deyişle CHP, 1946 kurultayında aldığı kararlarla ülke siyasetine bazı yenilikler getirmeye çalışmıştır. Partinin tüzüğündeki "*Değişmez Genel Başkan*" ifadesi, "*Genel Başkan*" olarak değiştirilmiş, genel başkanın dört yıl süre için parti milletvekilleri

[72] **C.H.P. Programı 1943…**, s.5.

arasından ve kongre tarafından seçilmesi ilkesi getirilmiştir.[73] Kurultayda alınan diğer önemli kararlar da, tek parti sisteminde hükümeti denetlemek amacıyla önceki kurultay sırasında oluşturulmuş olan "*Müstakil Grup*"un[74] kaldırılması ve tek dereceli seçim sisteminin[75] kabul edilmesi olmuştur.[76] Kurultayda, Demokrat Parti'nin (DP) programında da yer alan bir değişikliğe daha gidilmiş ve çok partili siyasi yaşamın daha sağlıklı işleyebilmesini sağlayabilmek için sınıf esasına göre dernek ve parti kurma yasağı kaldırılmıştır.[77] Tüm bunlara karşın, CHP'nin 1946 olağanüstü Kurultayı'nda Devletçilik ilkesi ile ilgili olarak herhangi bir yeni düzenlemeye gidilmemiş, bu konudaki asıl gelişme, CHP'nin 17 Kasım 1947'de yaptığı kongrede yaşanmıştır.[78]

1947 Kongresi'nde, çok partili siyasal yaşama geçilmesi nedeniyle artık rekabetçi bir ortamda yapılacak olan seçimlerden dolayı, CHP'nin iktidarını sürdürebilmesi için serbest piyasa ekonomisini savunan muhalif partiler karşısında[79] devletçilik anlayışını

[73] **C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Program-Tüzük Komisyonu Raporu**, 10.V.1946, s.8.

[74] Müstakil Grup, CHP'nin V. Kurultayında (1939) benimsediği tüzük gereğince, hükümet ve parti çalışmalarını denetlemek amacıyla CHP bünyesinde oluşturduğu bir topluluktur. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, Birinci Bölüm, Bilgi Yay., Ankara 1999, s.33.

[75] Kurultayda yapılan bu yeni düzenleme nedeniyle, 5 Haziran 1946'da çıkarılan 4918 sayılı Milletvekilleri Seçimleri Kanunu ile Türkiye'de tek dereceli seçim sistemine geçilmiştir. Sedef Bulut, **Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri**, Berikan Yayınevi, Ankara 2007, s.24.

[76] **C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Program-Tüzük Komisyonu Raporu**, s.8.

[77] **C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Program-Tüzük Komisyonu Raporu**, s.7; CHP'nin 1946 Kongresi için ayrıca bkz.: Hakan Uzun, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. XIII/26, ss.139-161, Bahar 2013.

[78] 1947 yılı CHP'de yaşanan değişim açısından oldukça önemlidir. 1947 yılında Başbakan Recep Peker liderliğindeki tek parti taraftarları, Otuzbeşler hareketi sonucunda devre dışı bırakılmıştır. Bundan sonraki süreçte çok partili siyasal yaşamın devam etmesi gerektiğini savunan ve İnönü'ye yakın olan ılımlılar parti içinde etkili olmaya başlamıştır. Otuzbeşler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kadri Unat, "Cumhuriyet Halk Partisinde Nevi Şahsına Muhalif Bir Grup: Otuzbeşler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, s. 48, s. 839-867, Güz 2011.

[79] CHP'nin devletçilik anlayışı, daha denetleyici olup genel çıkarları korumak için özel girişime sınırlamalar getirilebilirken, ekonomik sistem olarak liberalimi benimseyen DP'nin devletçilik anlayışında ise devletin yatırım alanlarının sınırlandırılması ve özel girişimin gelişmesi için devletin onlara yardımcı olması öngörülmüştür. Ülke kalkınmasının tarım kesimine dayandırılacağını belirten ve Devletçiliği, ekonomik yaşamda özel girişimciliğin esas tutulacağı, kesin zorunluluk olmadıkça piyasalara karışılmayacağı, verimlilik gözetilerek devlet kuruluşlarının özel girişime devredilebileceği ve özel teşebbüsün devlet tarafından desteklenmesi gerektiği şeklinde yorumlanmıştır. Öte yandan dönemin kurulan ilk muhalefet partisi Milli Kalkınma Partisi

yeniden gözden geçirmesi gerekmiştir.[80] Dahası, bu Kongre sadece Devletçilik ilkesinin değil, diğer ilkelerin de yeniden yorumlandığı ve partide birçok alanda yeni bir yönelişin başladığı bir kongre olmuştur.[81]

Kongre, parti içinde ve dışında birtakım beklentilere de neden olmuştur. Temsilciler, CHP'nin bu kongreden toparlanarak çıkacağına yönelik bir umuda kapılmış ve kurultaydan daha demokratik ve tabanın etkili olduğu bir parti yönetiminin oluşturulmasını, Devletçilik ile Laiklik ilkelerinin yeniden tanımlanmasını istemişlerdir. Ayrıca, mahallî memurların halka karşı gösterdikleri gereksiz zorlukların önlenmesi, il kurullarının dokuz ve on bir kişiden oluşması, büyük kurultayın iki yılda bir toplanması, divan üyelerinin halkla daha yakın ilişki kurmaları, memurların liyakate göre seçilmesi ve devlet kadrolarında tasarruflu davranılması, partinin hükümet üzerinde etkili olması, köylü ve çiftçiyi kalkındırmak ve ülkenin sanayileşmesi için gereken önlemlerin alınması, partinin gençleştirilmesi gibi konuların da kendileri için öncelikli olduğunu dile getirmişlerdir.[82]

Basında çıkan bazı yazılarda da CHP'nin kongrede alacağı kararlarla ülkede demokrasinin yerleşmesinin önündeki tüm engelleri kaldırması ve bu konuda samimi olması istenirken,[83] söz konusu kurultay, CHP için son bir şans olarak değerlendirilmiştir. Yeni Sabah gazetesi ise adeta bu tür düşünceleri yansıtır bir şekilde " *C.H.P.nin ıslahı için tek ümid: Kurultay*" diye bir başlık atmıştır.[84]

1947 Kongresi devletçilik ilkesi açısından değerlendirildiğinde ise bu ilke sadece kongrede tartışılmamış, basında da devletçilik üzerine yorumlar yapılmıştır. Yeni Sabah gazetesinden Osman Kemal Görener, ülkede yaşanan kömür sıkıntısından hareketle,

---

de, DP gibi devletçiliği benimsememiştir. Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s.33-34; Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yay., Ankara 2004, s.70-71; Turan, **a.g.e.**, s.220-223; Tevfik Çavdar, "Demokrat Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. VIII, İletişim Yay., İstanbul b.t.y., s.2065; Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 4. baskı, Cem Yay., İstanbul 1995, s.141; Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, 2. baskı, Boyut Kitapları, İstanbul 1999, s.196.

[80] Boratav, **a.g.e.**, s.73-84.

[81] CHP'nin 1947 Kongresi için ayrıca bkz.: Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. XII/25, s. 101-139, Güz 2012.

[82] **Ulus**, 17 Kasım 1947.

[83] **Yeni Sabah**, 18 Kasım 1947.

[84] **Yeni Sabah**, 17 Kasım 1947.

devletçilik anlayışını eleştirmiş ve özel teşebbüse dayalı ekonomik sistemlerin yararlarından söz etmiştir.[85] Diğer yazılarında da yine mevcut uygulamaları eleştiren yazar, devletin ekonomik ve sosyal hayattan tamamen çekilmesine ise karşı çıkmıştır. Yazılarında zarar eden işletmelerin özel teşebbüse devrini savunan Görener, özel teşebbüsün yapamayacağı işlerin devlet tarafından yapılmasını istemiş ve bir zorunluluk sonucu kabul edilmiş olan devletçiliğin kalıcı olmaması gerektiğini belirtmiştir.[86]

Ulus gazetesinde de "*Kurultayın Eşiğinde*" ya da "*Kurultay Arefesinde*" başlığı altında çeşitli rejimler, devletçilik ve eğitim konuları üzerine yazılar yazılmıştır.[87] Safaeddin Karanakçı da Ulus gazetesindeki bir yazısında, devletin ekonomideki etkinliği ile ilgili olarak dünyadan örnekler vermiş ve devletçilik politikası konusunda olumsuz bir yargıda bulunmamıştır.[88]

Bu yazarların dışında Sadi Irmak, Vedat Dicleli, Nihat Erim gibi kişiler de kurultay öncesinde aynı gazetede yazdıklarıyla, kurultayın önemini belirtmelerinin yanı sıra, birçok konuda önerilerde de bulunmuşlardır. Bunların içinde en dikkat çekici olanı Sadi Irmak'a aittir. Irmak, kurultayın toplanmasından önce yazdığı yazılarda, kurultayda tartışılacak olan konuların başında devletçilik, demokrasi alanındaki gelişmeler ve parti teşkilatına kazandırılması gereken dinamizm olduğunu belirterek[89] devletçiliğin yeniden yorumlanması dileğinde bulunmuştur.

Akşam gazetesinden Şevket Rado da devletçilikle ilgili bir makale yazmış ve makalesinde, CHP kurultayı nedeniyle devletçilik konusunun gündemde olacağına dikkat çekmiştir. Ayrıca yazısında, bu sistemin çok partili rejimlerde yürütülmesinin zor olduğunu, kurultayda da CHP içinde bu konuyla ilgili olarak tartışmaların yaşanabileceğini ve bunun da oldukça ilgi çekici olacağını dile getirmiştir.[90]

Gerçekten de beklendiği gibi, kongrede Devletçilik ilkesi ile ilgili olarak yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Söz alan çok sayıda delege ve milletvekili, gazetecilerle benzer

[85] **Yeni Sabah**, 16 Kasım 1947.
[86] **Yeni Sabah**, 18 Kasım 1947; **Yeni Sabah**, 27 Kasım 1947.
[87] **Ulus**, 16 Kasım 1947.
[88] Safaeddin Karanakçı, "Devlet ve Devletçilik", **Ulus**, 16 Kasım 1947.
[89] Sadi Irmak, "Kurultaya Tekliflerim IV: Parti Organları", **Ulus**, 17 Kasım 1947.
[90] Şevket Rado, "Demokratik Rejimlerde Devletçilik", **Akşam**, 18 Kasım 1947.

görüşleri dile getirerek devlete ait işletmelerin iyi işletilemediğini ve zarar ettiğini dile getirmişlerdir. Bunlardan biri olan Afyon delegesi Ali Veziroğlu yaptığı konuşmada

> "*...Devletçiliğin aleyhinde değilim. Fakat devlet tarafından kurulan iktisadi teşekküllerin, serbest ticaretle asla rekabet etmeyecek kadar, masraflara ve lükse boğulduğuna ve bu işletmelerin, ekseriya ticari zihniyetlerden uzak hareketlerine şahit olduğumdan, Memleket ve Millet hesabına zararlı işlediğine kani bulunuyorum…*"[91]

demiş ve devletçiliğin tanımının daha açık yapılarak, sınırlarının tam olarak belirlenmesi ve programda özel teşebbüsün gelişmesine engel olunmayacağının vurgulanmasını istemiştir. Çorum delegesi Abdülkadir Güney de konuşmasında, Ali Veziroğlu ile aynı noktalara dikkati çekerek şunları söylemiştir:

> "*...programımızın yedinci maddesinde "Devletçilikten" bahsediyoruz. Fakat, sarih manasiyle bu mefhumdan ne kast ediyoruz? Devletçiliğin hududu, şümulü nedir? Bu soruların cevapları, bugüne kadar, müşahede ettiğimiz tatbikat ile ortaya konulmadığı gibi, bu hüküm Tüzükte de çok müphem geçilmiştir. Bence, bu esasın, bizde, şöyle olması lâzım gelir: Devletçilik, hususî teşebbüsün faaliyetine, gerek inhisar, gerek müdahale yolu ile engel olmamalıdır…*"[92]

Öte yandan, 1947 Kongresi'nde Devletçilik ilkesi üzerine yapılan bu tartışmalar ilk olmadığı gibi, şaşırtıcı da değildir. Çünkü 1931 yılında CHP'nin programına girdiği ilk andan itibaren, Atatürk dönemi de dâhil olmak üzere sınırlarının ne olması gerektiği üzerinde en çok tartışılan ilke her zaman Devletçilik olmuştur. Bu ilke, koşullara göre farklı şekillerde tanımlanmış, sınırları kimi zaman daha dar, kimi zaman ise daha kapsayıcı bir şekilde çizilmiştir. Kongredeki görüşmeler sırasında, bu durumu normal görmeyerek eleştiren Kütahya Delegesi Alaettin Tiritoğlu, işbaşına gelen her yeni hükümetin ekonomiden sorumlu bakanının devletçiliği yeniden yorumladığını söyleyerek aslında bu gerçeğe işaret etmiştir.[93] Manisa Milletvekili Yunus Muammer Alakant da "*...C.H.P.'nin ekonomi siyaseti ve CHP Hükümetlerinin ekonomi siyasetleri, beş altı*

[91] **C.H.P. Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, Ankara, 1948, s.406.
[92] **C.H.P. Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, s.407.
[93] **C.H.P. Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, s. 416.

seneden beri, Devletçiliğin gittikçe yumuşatılması mahiyetindedir…"[94] diyerek benzer bir düşünceyi dile getirmiştir.

CHP'nin 1947 programında yeniden tanımlanan Devletçilik ilkesinde özel sektör yararına, kamu ile özel sektör arasında daha keskin bir ayrıma gidilmiş ve devletin ağır sanayide yine önemli bir role sahip olması, ancak özel teşebbüsün de teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir.[95] Buna göre, devlet, özel sektörün kârlı bulmadığı alanlarda yatırım yapacak, devlet kâr amacıyla girişimde bulunmayacaktır. Bunların yanı sıra deniz yolu ve eşya taşımacılığı da özel sektöre bırakılacak, devlet özel girişimcilerle eşit koşullar içinde çalışacak ve devlet-özel girişim ortaklıklarına olanak sağlanacaktır.[96] Böylelikle, özel teşebbüsün isteklerinin pek çoğu benimsenmiş ve devletçilik özel girişime yardım edilecek bir şekilde tanımlanmıştır.[97]

Devletçilik ilkesi ile ilgili olarak yapılan yeni düzenlemeler bununla sınırlı kalmamış, CHP yeni iktisadi anlayışını tarıma da yansıtmış ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 17. maddesini kaldırmaya karar vermiştir. Bu karar, parti programının 43. maddesinde şu şekilde yer almıştır: "*Toprak Kanunu'nun ana prensipleri mahfuz kalmak üzere bu kanun mülkiyet güvenliği, toprak sahiplerine bırakılacak azami miktar ve kamulaştırma değeri yönlerinden gözden geçirilmesini faydalı buluruz.*"[98]

Öte yandan, devlet ekonomik hayattan da tamamen çekilmemiştir. Programda, devlete gerekli hallerde ekonomiyi düzenleme ve denetleme yetkisi verilmiş, ekonomide planlamanın önemine değinilerek bir "*Ekonomi Genel Meclisi*" kurulması gerekli görülmüştür. Ayrıca çalışma hayatının sosyal adalet ve güvenlik içinde korunmasını sağlayacak önlemlerin alınması konusu da devletçiliğin amaçları arasında sayılmıştır.[99] Bunlara ek olarak, 1946'da CHP tarafından hazırlanan ve kendi kendine yeterlik ve devlet denetimine ağırlık veren bir özelliğe sahip beş yıllık kalkınma planı da 1947'de terk

[94] **C.H.P. Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, s. 410.
[95] Metin Heper, **İsmet İnönü**, Çev: Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008, s. 181-182;
[96] Bilâ, **a.g.e.**, s. 126-128; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 2. baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1998, s. 342; Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Türkçesi: Ahmet Fethi, 2. baskı, Hil Yay., İstanbul 1996, s. 39-40.
[97] Boratav, **a.g.e.**, s. 78.
[98] **C.H.P. Program ve Tüzüğü 1947, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 030. 01. 42. 250. 5)**, s. 18-19.
[99] **C.H.P Program ve Tüzüğü 1947**, s. 7-10.

edilmiştir. Serbest girişime, tarımın ve tarıma dayalı sanayinin gelişmesine, demiryolları yerine karayollarına ve enerji sektörünün gelişmesine ağırlık veren yeni bir plan kabul edilmiş ve bu yeni plan 1947'deki CHP kurultayında benimsenmiştir. Böylelikle ilerleyen yıllarda ekonomi siyaseti açısından DP'nin devlet kuruluşlarının özel teşebbüse satışını istemesi dışında, CHP ile DP'nin ekonomi anlayışları arasında önemli bir fark kalmamıştır.[100]

Sonuç ve Değerlendirme

1930'lu yıllardan itibaren devletin ekonomideki rolüne yönelik olarak yapılan tartışmalar ve CHP kongrelerinde kabul edilen devletçilik tanımlarındaki farklılıklar, Türk tarihinde ilk defa görülen bir gelişme değildir. Devletçiliğe geçişte etken olan 1930'lu yılların iç ve dış koşulları bir yana bırakıldığında, bu tartışmaların kökeninin Osmanlı'ya kadar uzandığını söylemek mümkündür. Bu nedenle, devletin ekonomiye müdahalesi konusunun Osmanlı Devleti döneminde ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla atılan tüm adımların ve arayışların bütünü içinde değerlendirilmesi gerekir. Bu bütünlük içinde ele alındığında ise aslında bu tür arayışların birçok konuda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nden, Türkiye Cumhuriyeti'ne bir miras olarak kaldığı söylenebilir. İkinci Meşrutiyet döneminden itibaren, İttihat ve Terakki Partisi içinde bu tür tartışmalar yapılmış, ilk önceleri ekonomide liberal bir eğilim gösterilmişken daha sonraları, özellikle de Birinci Dünya Savaşı sırasında, "*Devlet iktisadiyatı*" adı altında devlet ekonomik faaliyetlere müdahale etmiştir.[101] Bu nedenle de sorun, ekonomide hangi yöntemin uygulanacağı gibi kapsamı dar bir sorunun cevabı gibi düşünülmemelidir. Osmanlı döneminden itibaren devam eden ekonomik kalkınma ve tam bağımsızlığı sağlama sorunsalı içinde değerlendirilmelidir. Daha açık bir ifade ile Devletçilik ilkesinin benimsenmesinin ve buna yönelik gerçekleştirilenlerin, iktidarların sorunlara pragmatik ve gerçekçi çözümler üretmek anlayışının bir yansıması olabileceği gerçeği her zaman göz önünde tutulmalıdır. Ayrıca ulusal ve bağımsız bir ekonomiye sahip olmak isteğinin de bu tercihte rol oynadığı söylenebilir. Özetle söz konusu ilkenin kabulü, ekonomik alanda geri kalmış bir ülkenin kendi ulusal sanayisini kurmak için aldığı bir önlemler

[100] Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 3. baskı, İletişim Yay., İstanbul 1998, s. 313-314; Boratav, **a.g.e.**, s. 77-78.
[101] Ahmad, **İttihatçılıktan…**, s. 195; Koçak, **Türkiye'de Milli Şef…**, s. 31.

sistemi olarak da algılanabilir. Bunu sağlamak için nasıl bir yöntem izleneceği ise amacın ya da sistemin değil, amaca ulaşılabilmesi için benimsenen araçların tartışılmasından öte bir anlam taşımamakta, bir ekonomik sistem değişikliği anlamına gelmemektedir.

CHP'nin kongrelerinde her ne kadar devletçilik ilkesi üzerine tartışmalar yapılıp, söz konusu ilke farklı cümlelerle tanımlanmışsa da tanımlar incelendiğinde, parti programlarında özel teşebbüsün hep esas tutulduğu görülmektedir. Bu nedenle de aslında tartışılanın ve yapılan yeni tanımların, ekonomide kökten bir sistem değişikliğini içermediği, sadece devletin ekonomideki rolünün sınırlarının artırılması ya da daraltılması üzerine odaklanıldığı görülebilmektedir. Bu durum, her şeyden önce koşullardan kaynaklanmaktadır ve CHP'deki bu tür arayışlar ideolojik olmaktan çok, ihtiyaçları karşılamakla ilgilidir. Nitekim 1930'larda devletçilik üzerine yapılan tartışmalarda Kadrocular her ne kadar devletçiliği üçüncü bir yol olarak önermişlerse de, bu sadece entelektüel düzeyde kalmış, iktidarın devletçilik anlayışı bu düşüncelerden fazla etkilenmemiştir. Devletçilik, iktidar tarafından kapitalist ya da sosyalist sistemin bir alternatifi olarak görülmemiştir. Bu anlayış, CHP'nin programlarına da yansımıştır. Devletçilik başta olmak üzere ilkelerin bazılarının tanımlamalarının sürekli olarak yenilenmesi, bunların dogmatik bir yapıda görülmemesinden ve pratik değerlerinin, teorik değerlerinden daha önemli olmasıyla ilgilidir. Daha açıkçası bazı ilkeler, dönemsel olarak yaşanan sorunların üstesinden gelinebilmesi için hazırlanmışlardı ve ihtiyaçlara göre yeniden yorumlanabilmeleri konusunda da esnek bırakılmışlardı. Bu nedenle burada asıl dikkat edilmesi gereken, ilkelerin tanımlamalarında yapılan değişikliklerden ziyade, bu değişiklik ihtiyacının hangi nedenlerden kaynaklandığının belirlenmesidir.

İncelemeye esas teşkil eden CHP'nin söz konusu kongreleri partinin zamanında toplanmış olağan kongreleri olmalarına karşın, neredeyse tümü olağanüstü koşullarda toplanmışlardır. 1931'deki kongre 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı, başarısız SCF deneyimi ve Menemen Olayı sonrasında; 1935'deki kongre Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanmasına henüz başladığı sıralarda; 1943'ki kongre İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü ve ülkede savaş ekonomisinin yürütüldüğü sıralarda; 1947'deki kongre ise Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte oluşan yeni dünya düzenine uyum sağlamaya çalıştığı ve ülkede çok partili siyasal yaşama geçildiği bir sırada yapılmıştır. Anılan bu gelişmelerin, CHP kongrelerindeki tartışmalara ve alınan

kararlara etkisi büyük olmuştur. Dolayısıyla Devletçilik başta olmak üzere ilkelerin çoğuna yönelik yapılan yeni tanımlamalar ve tartışmalar da bu durumun bir sonucu olarak görülebilir.

Devletçilik, kabul edildiği ilk andan itibaren, üzerinde en çok tartışma yapılan ve tanımlanırken de devletin ekonomideki sınırlarının belirlenmesi sırasında hep tereddütle yaklaşılan bir ilke olmuştur. Programların hepsi bir arada değerlendirildiğinde ise öncelikle tüm programlarda devletçiliğin benimsenmesinin nedenlerine yönelik bir açıklama yapıldığı ve bunun bir zorunluluktan kaynaklandığının belirtildiği görülmektedir. Dikkat çeken bir diğer husus da, nedenler bazen farklı kelimelerle dile getirilmiş olsa da özünde hep aynı gerekçelerin ileri sürülmüş olmasıdır. Devletçiliğin ilk kez parti programına girdiği 1931'de söylenen gerekçeler diğer parti programlarında aynı şekilde tekrar edilmiştir.[102] Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi programların tümünde özel teşebbüs hep esas olarak tutulmuş ve devletin ekonomide lokomotif olma rolü daha en başından itibaren hemen hiç değişmemiştir. Daha açık bir deyişle, devletçiliğin tanımlamalarında, özel teşebbüs ekonomik yaşamdan hiçbir zaman tamamen dışlanmamış, ancak devletin ekonomideki lider olma rolü de sürekliliğini korumuştur.[103] Sadece devletin görev alanları ve sınırları her seferinde koşullara göre yeniden tanımlanmış, bazen devlete ekonomide sadece denetleyici ve düzenleyici olarak değil, aynı zamanda aktif bir yatırımcı olarak da yer verilmiştir. Bununla birlikte, CHP'nin 1935 Kongresi'nde yapılan devletçilik tanımı diğerlerine kıyasla özel teşebbüs açısından daha

[102] CHP'nin programlarında devletçilik uygulamasına geçilmesinin gerekçesi olarak şunlar söylenmiştir: 1931 programında "*…mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde…*"; 1935 programında "*…imkân olduğu kadar az zaman içinde ulusumuzu genliğe ve yurdu bayındırlığa eriştirmek için, genel ve yüksek asığların gerektirdiği işlerde…*" 1943 programında "*…Az zaman içinde Türk milletini ileri medeniyet seviyesinde, kudretli ve geçim şartları yükselmiş bir dereceye eriştirmek ve Türk vatanını her bakımdan mamur bir hale getirmek…*"; 1947 programında "*…Devletçiliğimiz, milli ekonomimizi bir bütün olarak kısa zamanda geliştirmek yoluyla milletimizin yaşama şartlarını dünyanın bugünkü gereklerine uygun ve üstün bir seviyeye ulaştırmak amacından doğmuştur…*"

[103] Atatürk'te 1936'da yaptığı bir konuşmada Devletçiliğin tanımını yaparken benzer bir düşünceyi dile getirerek şunları söylemiştir: "*Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin, hususî teşebbüslerini ve şahsî faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve çok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak memleket iktisâdını devletin eline almak...*" Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 106.

kısıtlayıcı özelliklere sahip kılınmıştır. Özel teşebbüs lehine ilk düzenlemeler CHP'nin 1943 Kongresi'nde gerçekleştirilirken 1947 Kongresi'nde ise devletin özel teşebbüsün önünde bir engel teşkil etmemesi için, devletin ekonomideki yerinin neresi olacağı konusu oldukça ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Devletin hangi işleri yapacağı ya da yapamayacağı da daha açık bir şekilde vurgulanmıştır. Programa, özel teşebbüsü koruyucu bir hava hakim olmuş ve devletin özel teşebbüse rakip olmasını engelleyici maddeler konulmuştur. Programdan anlaşıldığına göre, devletin zarar etmesi de göze alınmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, programda devlet yine de ekonomik hayatın tamamen dışına çıkarılmamış, hattâ devletin ekonomideki düzenleme ve denetim görevi devam etmiştir.

Devletçiliğin en kısa tanımı 1931 Kongresi'nde yapılırken en ayrıntılı tarifi 1947 kongresinde yapılmıştır. Ayrıca 1935 Kongresi'nde yapılan Devletçilik tarifi ile devlet ekonomide daha kapsayıcı bir konuma getirilirken 1947 Kongresi'nde ise devletin ekonomideki yerinin sınırları daraltılmıştır. Devletçilik ilkesi üzerine en uzun ve sert tartışmalar da, CHP'nin 1935 ve 1947 kongrelerinde yaşanmıştır. 1947'deki tartışmalara basın da dahil olmuştur. Yalnız burada bir noktayı belirtmek gerekirse, 1935 yılında devletçilik ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde güçlü bir anahtar olarak görülürken 1947'de ise iktidarın elini zayıflatan bir ilke olarak değerlendirilmiştir. Bu durumun nedeni, tamamen içinde bulunulan koşullarla ilgilidir. 1935'te devletin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı uygulamaya başladığı, ülkede 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın etkilerinin halen sürdüğü ve tek parti iktidarının yaşandığı sıralarda devletçiliğe bakış açısıyla, 1947'de çok partili siyasal yaşam içinde rekabetin olduğu ve en güçlü muhalefet partisi olan DP'nin de liberal ekonomiyi savunduğu sıralarda devletçiliğe bakış açısı farklılık arzetmiştir.

Parti programlarında dikkati çeken bir diğer husus da, bazı anlayışların hiç değişmemesidir. 1935 kongresinde parti programına giren ve devlete ekonomide "*düzenleme ve kontrol etme*" imkânı sunan anlayışın, özel teşebbüs lehine düzenlemelerin yapıldığı 1943 ve 1947 programlarında da yerini koruduğu görülmektedir. Ayrıca 1931 programında Devletçiliğin tanımlanmasında "*…milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde –bilhassa iktisadî sahada- Devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır…*" anlayışı da yine her programda yerini korumuştur. Bununla beraber devletin özel teşebbüsün yapamadığı ya da kazançlı bulmadığı için yapmak istemediği

işlerin yapılmasını üstlenmesi ise ilk kez 1943 programında açıkça yazılmış, 1947 programında da bu anlayış yerini korumuştur.

Değinilmesi gereken bir başka konu da incelenen CHP kongrelerinin tümünde, İsmet İnönü'nün sorumlu ve yetkili bir makamda bulunmuş olmasıdır. 1931 ve 1935 kongreleri sırasında başbakan olan İnönü, 1939, 1943 ve 1947 yıllarında ise cumhurbaşkanıdır. 1931 ve 1935 yıllarında yönetimde Atatürk'ün daha etkili olduğu düşünülebilirse de, diğer üçünde de İnönü'nün ağırlığı söz konusudur.

Sonuç olarak denebilir ki, Kemalizm'in Devletçilik ilkesi önceden belirlenmiş bir vizyonun sonucu olarak, koşullar oluştuğunda kabul edilmiş bir ilke değildir. Ülkenin siyasi, ekonomik ve toplumsal gerçeklerinin, zorunluluklarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle, yönetici kadronun sorunların çözümüne pragmatik yaklaşımının bir ürünüdür. Yaşanan sorunlara çözüm üretmek, ülkenin kısa zamanda sanayileşmesini ve kalkınmasını sağlamak gibi hedeflere ulaşmak amacıyla kabul edilen ekonomide devletçilik uygulaması, ilk kabul edildiği andan itibaren her dönem içinde bulunulan koşullar ve ihtiyaçlar dikkate alınarak yeniden, ancak kendi içinde tutarlı bir şekilde tanımlanmıştır.

KAYNAKLAR

Kitap ve Makaleler

Atatürk Seyahat Notları (1930-1931), Yayına Haz.: Gürbüz Tüfekçi, Kaynak Yay., İstanbul 1998.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. XXIV-XXV, Kaynak Yay., İstanbul 2008, 2009.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I-III, c. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (ATTB) , ATAM Yay., Ankara 1991.

C. H. P. Programı 1939 Partinin Beşinci Büyük Kurultayının 1 - Haziran 1939 tarihindeki toplantısında kabul edilmiştir, Ulus Basımevi, Ankara 1939.

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara 1931.

C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10–18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul 1931.

C.H.P. Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları 29 Mayıs 939–3 Haziran 1939, Ulus Basımevi, Ankara 1939.

C.H.P. Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Program-Tüzük Komisyonu Raporu, 10.V.1946.

C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası 9–16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

C.H.P. Program ve Tüzüğü 1947, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 030. 01. 42. 250. 5).

C.H.P. Programı, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

C.H.P. Programı, Zerbamat Basımevi, Ankara 1943.

C.H.P. Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, Ankara 1948.

AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Türkçesi: Ahmet Fethi, 2. baskı, Hil Yay., İstanbul 1996.

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, 3. baskı, Kaynak Yay., İstanbul 1996.

AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2007.

ALBAYRAK, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yay., Ankara 2004.

BERKES, Niyazi, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi Yay., Ankara 1975.

BİLA, Hikmet, **CHP 1919–1999**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, 6. Basım, Gerçek Yay., İstanbul 1998.

BULUT, Sedef, **Muhtıra Sonrası Demokratikleşme Hareketine Örnek Model Olarak 1973 Genel Seçimleri**, Berikan Yayınevi, Ankara 2007.

ÇAVDAR, Tevfik, "Demokrat Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. VIII, İletişim Yay., İstanbul b.t.y.

ERASLAN, Cezmi, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, Kum Saati Yay., İstanbul 2003.

ERDİNÇ, Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi**, 5. Baskı, İmaj Yay., Ankara 1999.

ERGİN, Feridun, **Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi**, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, b.y.y. 1977.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

ERTAN, Temuçin Faik, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1994.

_____, "Ahmet Cevat Emre ve Kemalizm'de Öncü Bir Dergi: Muhit", **Kebikeç**, s. 5, 1997 s. 17-34.

_____, "Atatürk Döneminde Demokrasi Üzerine Bir Polemik (Şevket Süreyya Aydemir-İsmail Hakkı Baltacıoğlu)", **Kebikeç**, s. 18, sayfa:75-94'ten ayrı basım 2004.

_____, **Atatürk Döneminde Devletçilik Liberalizm Tartışmaları**, Phoenix Yay., Ankara 2010.

GÖZCÜ, Alev, **1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye**, Libra Kitapçılık ve Yay., İstanbul 2013.

HEPER, Metin, **İsmet İnönü**, Çev: Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2008.

IRMAK, Sadi, "Kurultaya Tekliflerim IV: Parti Organları", **Ulus**, 17 Kasım 1947.

KARAL, Enver Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

KARANAKÇI, Safaeddin, "Devlet ve Devletçilik", **Ulus**, 16 Kasım 1947.

KİLİ, Suna – GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, **Türk Anayasa Metinleri**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1985.

KİLİM, Esra Ergüzeloğlu, "Ülkü'de Devletçilik ve Planlama", **Memleket Siyasal Yönetim**, c. II/5, ss.175-191, 2007.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, c. I, İletişim Yay., İstanbul 1996.

_____, "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 4. baskı, Cem Yay., s. 85-173, İstanbul 1995.

KONGAR, Emre, **Atatürk Üzerine**, Hil Yay., İstanbul 1983.

KURAN, Ercüment, **Atatürkçülük Üzerine Denemeler**, Kültür Bak. Yay., Ankara 1981.

MUTLU, Sevda, "1930'lar Türkiye'sinde Devletçilik Tartışmaları", **C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, c. VIII/1, ss.31-52, 2007.

ÖZTAN, G. Gürkan, "1930'ların Türkiye'sinde Milli İktisat Düşüncesi ve Kadın Algısı", **Eğitim Bilim Toplum Dergisi**, c. III/12, ss.4-18, 2005.

PAMUK, Şevket, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014.

PAYASLI, Volkan, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, s. 13, ss. 123-140, Bahar 2011.

RADO, Şevket, "Demokratik Rejimlerde Devletçilik", **Akşam**, 18 Kasım 1947.

TALAS, Cahit, **Ekonomik Sistemler**, 5. Baskı, İmge Yay., Ankara 1999.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 2. baskı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1998.

TRAK, Ayşe, "Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. IV, ss.1085-1089, İletişim Yay., b.y.y., b.t.y.

TUNÇAY, Mete, "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Düşünce Serüveni", **75 Yılda Düşünceler Tartışmalar**, Tarih Vakfı Yay., ss.1-8, İstanbul 1999.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 4. Kitap, Birinci Bölüm, Bilgi Yay., Ankara 1999.

UNAT, Kadri, *"*Cumhuriyet Halk Partisinde Nevi Şahsına Muhalif Bir Grup: Otuzbeşler*"*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, s. 48, ss. 839-867, Güz 2011.

UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, 2. baskı, Boyut Kitapları, İstanbul 1999.

_____, "Atatürk Dönemi İç Politikası 1920-1938", **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, ss. 45-79, Anı Yay., Ankara 2006.

UZUN, Hakan, "Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları",

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c. IX/20-21, ss.233-271, Bahar-Güz 2010.

_____, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. XII/25, ss.101-139, Güz 2012.

_____, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c. XIII/26, ss.139-161, Bahar 2013.

ÜLKEN, Yüksel, **Atatürk ve İktisat**, İş Bankası Yay., Ankara 1981.

YALANSIZ, Nedim, "1930'lar Türkiye'sinde Demokrasi ve Kemalizm Tartışmaları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c.III/8ss. 25-42, İzmir 1999.

YETKİN, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, Altın Kitaplar Yay., b.y.y. 1983.

_____, **S.C.F Olayı**, 4. Baskı, Otopsi Yay., İstanbul 2004.

ZÜRCHER, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 3. baskı, İletişim Yay., İstanbul 1998.

Gazeteler

Hakimiyeti Milliye

Ulus

Yeni Sabah